

KRIVICA ZA GENOCID I KAJANJE

Dr. Ismet DIZDAREVIĆ

Pojmovi *krivica* i *osjećanje krivice* su dva različita pojma, iako se ponekad poistovjećaju. Ukazuje se i na razliku između osjećanja krivice i stida. Osjećanje krivice odnosi se na određena djela, na specifična ponašanja, a sram obuhvata cijelu ličnost.

Osjećanje krivice najčešće se javlja kad osoba, u ponašanju, doživi da je učinjenim djelima narušila svoj unutarnji, intimni moralni kodeks ili kodeks moralnih normi koje se respektiraju u svakom humanom društvenom uređenju.

U pravnim i psihološkim leksikonima ili rječnicima, krivica se odeđuje kao “*društveno opasna radnja koja povlači krivičnu odgovornost*” (Petrović, P.S., 1998., str. 139.), a osjećanje krivice kao “*neprijatno moralno osećanje koje se javlja kad se stvarno ili samo u mislima prekrši neka moralna norma i predstavlja subjektivnu, bolnu ocenu tog događaja kao moralno neispravnog, a sebe samog kao nedostojnog ili grešnog*” (Trebješanin, Ž., 2001., str. 324).

Osjećanje krivice je čin unutarnjeg sudije, blažeg ili strožijeg *moralnog imperatora*, ustvari čovjekove savjesti. Osjećanje krivice može biti

lahko i prolazno, ali i beskrajno mučenje ako je krivično djelo veće a savjest pojedinca strožija. U sudskim postupcima, u izjavima i ponašanjima okrivljenih, uočavaju se značajne individualne razlike u stupnju *razvijenosti savjesti*.

U opisu očitih razlika osjećanju krivice između pojedinaca, S. Petrović ističe da “psihopate imaju zakržljalu savest i njima je nepoznato osećanje krivice, ma koliko prestup koji su izvršili bio težak sa moralnog i pravnog aspekta. Osobe, kod kojih je savest razvijena ili stroga obično pate od osećanja krivice, od koga se brane na razne načine.

Prema judeo-kršćanskom vjerovanju, osjećanje krivice može se ublažiti ili potpuno otkloniti kroz ispaštanje ili kaznu, nakog čega se ponovo uspostavlja poremećeni duhovni mir. Radi toga, osobe sa razvijenom savešću, u želji da se oslobode mučnog osećanja krivice, često pribegavaju raznim oblicima samokažnjavanja, prijavljivanju svoje krivice, da bi kroz kaznu dobili oprostaj, ispovjedanju kod duhovnika, činjenju dobrih dijela itd.

Nerazriješeno osjećanje krivice ponekad može voditi u suicid, alkoholizam ili mentalnu bolest.

Za razliku od psihopata, ova druga kategorija je vrlo zahvalna za sticanje uvida u porijeklo i značaj svoga prestupničkog ponašanja, psihoterapiju, primjenu odgojnih mjera, rehabilitaciju i resocijalizaciju” (Petrović, S.P., 1998., str. 65.).

U krivičnim postupcima očekuje se da će izvršilac krivičnog djela priznati svoj delikt. Priznanje ubrzava donošenje odgovarajuće presude. U sudskim postupcima priznanje obično dovodi da ublažavanja kazne izvršiocu krivičnog djela bez obzira na njegovu težinu. Presude koje sada izriče Međunarodni sud u Haagu također pokazuju da se *isplati* priznanje zločina. Planerima i izvršiocima genocida nakon priznanja izvršenih zlodjela značajno se smanjuje dužina zatvorske kazne. Za krivično djelo za koje je, naprimjer, predviđena kazna doživotnog zatvora izriče se kazna zatvora u trajanju od petnaest godina, pa i manje. Priznanje zločina, nažalost, nije uvijek praćeno i osjećanjem grižnje savjesti. Osobe koje priznaju krivicu za zločine a nisu uvjereni da su krivi, čine to iz straha od kazne a ne zbog onoga što se, u toku i ishodu sudskog postupka, tretira kao moralni čin okrivljenog.

Priznanje izvršenih zločina se, ustvari, tumači kao početak moralne katarze okrivljene osobe. Je li ili nije početak *moralno čišćenja sebe od zla*, hoće li se ili neće ispoljiti iskreno kajanje zbog izvršenih zločina, posebno zločina genocida, hoće li će ili neće svojim kasnijim ponašanjem pokazati unutarnju patnju, zavisi od mnogobrojnih činilaca, među kojima faktori *ličnosti imaju prioritarnu ulogu*.

U istraživanju relacija između osobina ličnosti i krivice, utvrđena je povezanost između empatije, interpersonalni crta ličnosti, spola, samoprocjene, osjećanja selfa. Sklonost empatičnog doživljavanja drugih osoba značajni je pokazatelj hoće li i u kojim okolnostima pojedinac ili grupa pojedinaca ispoljiti i u kom omjeru će ispoljiti osjećanje krivice nakon nemoralnih istupa, prekršaja, izvršenih krivičnih djela ili ratnog zločina i (ili) genocida. Iz analize, značenje termina empatija – «u psihologiji, termin se upotrebljava da označi proces neposrednog uživanja u emocionalna

stanja, mišljenje i ponašanje drugih ljudi» (Trebješanin, Ž., 2001.), moguće je pretpostaviti koja struktura pojedinaca će, u toku sudskog postupka ili u nekim drugim okolnostima, ispoljiti osjećanje krivice, osjećanje grižnje savjesti zbog učinjenih zlodjela. Vjerovatno je neće ispoljiti oni koji nisu razvili ovu značajnu osobinu ličnosti ili, pak, koji je ispoljavaju samo prema pripadnicima svoje nacionalne ili vjerske skupine. Iz iskaza haških osuđenika ili iskaza zločinaca koji još nisu privedeni sudu pravde, vidljivo je da oni, kad govore o *hiljadama ubijenih Bošnjaka, ne pokazuju znake žaljenja a kamoli kajanje, dok bol zbog gubitka pripadnika srpskog naroda, koji je praćen optužbom drugog naroda i spremnošću na osvetu, osjećaju izrazito velikim*.

Psihološka istraživanja pokazuju da se osjećanje krivnje zbog nanošenja nepravde drugim naglašenije ispoljava prema osobama s kojima smo bliži, koje osjećamo kao *svoje*, nego prema pojedincima ili grupama pojedinaca koje nepoznajemo ili koje, iz različitih razloga, ne prihvatamo. U jednoj poznatoj teorijskoj studiji tvrdi se da «Hoffman (1982., p. 304) ističe da se krivica razvija iz empatije i da su oba pojma «veoma osjetlivi prosocijalni motivi». Hoffman, zapravo, u objašnjavanju tvrdi da su korijeni osjećanja krivice sadržani u tjeskobnom reagiranju na patnje drugih. Ipak, očito je da nisu iste reakcije prema drugim. Ljudi reagiraju sa više empatije na ljude slične njima nego na one koji to nisu (npr., Batson, Duncan, Ackerman, Buckley i Burch, 1981.). Čak i plač novorođenčadi, koji je razvojno najraniji vid empatičnog reagiranja (zato što se plač javlja u prvim danima života; Sagi i Hoffman, 1976.; Simer, 1971.), selektivan je; novorođenčad plaćom odgovaraju na plač drugih novorođenčadi, ali manje plaćom odgovaraju na plač šimpanzi, starije djece ili na sintetizirani plač (Martin i Clark, 1982.; Sagi i Hoffman, 1976.; Simner, 1971.).

Dakle, empatija je selektivna jer ljudi reagiraju empatično na one osobe koje su im slične. Zahn-Waxler i Kochanska pružaju dokaze povezanosti razvoja empatije sa razvojem krivice» (Baumeister, F.R., Stillwell, M., A., Heatherton, F.,T., 1994.).

Autori studije *Krivica: interpersonalni pristup* ističu da su Jones i Kugler utvrdili visoku povezanost između krivice i mjenjenih interpersonalnih (međuličnih) osobina i stanja ličnosti (osamljenosti, sramežljivosti, kivnosti, sumnji i ljutnje). Jones i Kugler također su utvrdili da krivica visoko korelira sa nezadovoljstvom sa postojećim relacijama (socijalnim), kao i sa vjerovatno niskom sposobnošću uspostavljanja međuljudskih odnosa. Pokazali su i da samo visoki moralni standardi nisu povezani ni sa krivnjom, niti sa ovim interpersonalnim varijablama. I drugi istraživači (Vangelisti, A.L., Daly, J.A., i Rudnick, J.R., 1991.), između ostalog, utvrdili su da je upotreba krivnje pozitivno povezana sa sramežljivošću kao crtom ličnosti, mjerama interpersonalne agresivnosti (iritiranjem, negodovanjem, sumnjom) i, inverzivno, sa mogućnošću socijalnog uticaja.

Utvrđena je povezanost između samopoštovanja i sklonosti krivici. Osobe sa niskim nivoom samopoštovanja ispoljavaju sklonost ka osjećanju krivice. Baumeister smatra da nije dovoljno jasan odnos između samopoštovanja i osjećanja krivice. Nejasno je, jer nizak nivo samopoštovanja uvjetuje osjećanje krivice, ali i česti doživljaji osjećanja krivice smanjuju osjećanje samopoštovanja. Ljudi sa niskim nivoom samopoštovanja su, štaviše, popustljivi i prilagodljivi (Brockner, 1983.) i, upravo zbog podložnosti uticaju, vulnerabilni su prema standardima i očekivanjima drugih i doživljavaju osjećanje krivice zbog prestupa i zahtjeva drugih. Loš doživljaj sebe znači doživljaj sebe nepoželjnim za druge, a takav stav prema sebi općenito može učiniti ljude posebno osjetljivim na opasnost od udaljavanja partnera vršenjem prijestupa (tj., može ih učiniti patnicima zbog osjećanja krivnje). Povećanje samopoštovanja i pomaganje drugima smanjuju osjećanje krivice.

Iz analize posljedica krivnje, moguće je utvrditi njene uzroke. U psihološkoj literaturi ukazuje se na tri posljedice osjećanja krivice: želja za kaznom, prosocijalno djelovanje i antisocijalno djelovanje.

U svojim učenjima o ličnosti, Sigmund Freud je tvrdio da osjećanje krivice uvjetuje želju za kaznom. U sintagmama *nesvjesna potreba za kaznom* i *nesvjesni osjećaj krivnje* sadržano je Freudovo uvjerenje da ličnost iz neprijatnog i bolnog osjećanja krivice vidi jedino rješenje u kazni.

Potreba za samokažnjavanjem (pojačavanjem doživljaja dubokih psihičkih patnji, nanošenje tjelesnih povreda samom sebi) ili, pak, za suicidom, ispoljenom u namjeri ili izvršenju, i u klasičnom i neoklasičnom psihoanalitičkom učenju, tumače se *uzrokom želje za kažnjavanjem*.

U istraživanju efekata osjećanja krivice, istraživači (Weirtheim i Shwartz, 1983.) zapazili su da osobe koje pate od osjećanja krivice ne žele da se odlaže izvršenje kazne, traže da odmah budu kažnjeni.

Međutim, drugi psiholozi ispoljena tjelesna ili psihička mučenja ili, pak, suicidalne sklonosti pojedinaca koji pate od osjećanja krivice ne tumače željom za kaznom, već kao potrebu da se «*pobjegne*» od *unutrašnje patnje, straha i neizvjesnosti*.

U toku procesuiranja zapaženo je da najveći broj zločinaca ne ispoljava grižnju savjest zbog počinjenih zlodjela. A kad su i svjesni krivice, ni tada ne ispoljavaju želju za kaznom već, naprotiv, sve čini da kaznu izbjegnu ili je umanje.

U sudskoj praksi su zabilježeni slučajevi osoba koji su, nakon spoznaje i priznanja počinjenih zlodjela, tražili da budu *najstrožije kažnjeni*. Iako se ovakvi slučajevi mogu uzeti kao dokazi ispravnosti Freudovog povezivanja osjećanja krivice sa željom za kažnjavanjem, ipak je, u kontekstu osobnih priroda ličnosti osoba, potrebno ukazati i na opravdanost drugih psiholoških shvatanja. Želju za kažnjavanjem najvjerovatnije će iskazati osoba (kriminalac) *mazohističke strukture ličnosti*. Realno je pretpostaviti da će osobe sa mazohističkom strukturom ličnosti, kad naprave i mali, neznatni moralni pekršaj, tražiti da budu kažnjeni.

Osjećanje krivice uvjetuje i poželjna i opravdana društvena ponašanja. Osjećanje krivice motivira ljude na prosocijalno djelovanje. Pojedinci koji pate od osjećanja krivice nastoje, ispoljenom potrebom za reparacijom, ispravkom ili barem izvinjenjem, ostvariti ono što žele: da se vrate u normalne društvene tokove i vrate izgubljeno samopoštovanje i osobno dostojanstvo. Prosocijalno djelovanje umanjuje osjećanje krivice. Nastojanje osoba koje, zbog učinjenih zlodjela, pate od osjećanja grižnje savjesti, da izvinjenjem pokažu žrtvi da im je žao, nije ishod, kako neki misle, želje za patnjom, već je vjerovatnije da oni tim činom žele ispraviti interpersonalni poremećaj i uspostaviti pravdu.

Korijeni *iskazivanja priznanja* za zločin mogu također biti uvjetovani osjećanjem krivice. Priznanje donosi osobi povećani mir i poboljšanje mentalnog zdravlja. Doprinosi i poboljšanju međuljudskih relacija, posebno relacija između prijestupnika i žrtve. Rezultati naših istraživanja dobijenih kompariranjem krivih i nevinih govore o dodatnim prosocijalnim efektima krivice. Kad se ljudi osjećaju krivim, više govore o naučenim lekcijama o nepoželjnosti da se više tako ne ponašaju i stvarno su mijenjali svoje ponašanje u skladu sa svjesnim doživljajem krivice.

Samoubistvo, nakon nehotičnog ubijanja drugih u saobraćaju, izaziva osjećanje krivice i time unutrašnju patnju koja dovodi do želje za kaznom. Međutim, samoubistvo je moguće protumačiti i kao naslućivanje javnog poniženja i zatvaranja u tamnicu.

Neke osobe koje pate od osjećanja krivice izbjegavaju svaki mogući vid kontakta sa žrtvama. Fridman i saradnici tvrde da «da krivci pate od unutrašnjeg konflikta, zapravo žele pomoći nekome zbog umanjene vlastite krivice, ali, također, izbjegavaju suočenje sa svojim žrtvama.

Osobni kontakt sa žrtavama je za krivca averzivan zato što je žrtva svjedok krivice, pa bi, zbog toga, mogla u njemu intenzivirati emocionalni poremećaj, uključujući i sramotu.

Također, interakcija sa žrtvom bi, možda, mogla biti nepoželjna ako krivac nije siguran šta kazati, a niti zna kako će reagirati žrtva, ne zna hoće li žrtva ispoljiti gnjev ili neko drugo ponašanje koje bi moglo povećati njegov emocionalni poremećaj. Odlaganje suočavanja zločinca i žrtve, pretpostvaljamo, ima opravdanja u slučajevima kad bi prerana interakcija mogla dovesti do ispoljavanja agresije, a ponekad i osvete žrtve” (Ray F. Baumeister, Arlene M. Stillwell i Todd F. Heatherton, 1994.).

Ispoljeno osjećanje krivice zločinca *žrtva doživljava sa olakšanjem*. U odnosima između zločinca i žrtve, nakon iskrenog kajanja zločinca za učinjena zlodjela, dolazi do značajnih psihološko i društveno poželjnih promjena. Poboljšanje u odnosima moguće je očekivati jer su, u iskrenom osjećanju krivice, sadržane *promjene svijesti* zločinca o sebi i o žrtvi. Promjene su vidljive u stavovima i postupcima prema žrtvi. U izjavama i ponašanju iskrenih pokajnika uočavaju se izljevi ganutosti, žaljenja, brižnosti i potrebe za oprostom. Žrtva će iskreno kajanje zločinca najvjerovatnije doživjeti i kao uvjerenje zločinca da on više nikad neće ponoviti svoja zlodjela. Doživjet će i kao spremnost pokajnika da će on svojim djelovanjem ili podsticajem drugih nadoknaditi, ako ne potpuno a ono bar djelimično, ono što je žrtva izgubila. Ako zločinac prizna krivicu i ispolji kajanje zbog učinjenih prijestupa, žrtva može osjetiti zadovoljstvo od samog čina priznanja, ustvari od spoznaje što i zločinac pati zbog nanošenja nevolja drugima, posebno povreda nevinih.

Svijest o vlastitoj krivnji i ispoljeno kajanje zbog počinjenih zločina doprinosi uspostavljanju poželjnih društvenih odnosa, jer osjećanje krivice motivira zločinca da prizna svoja nedjela, da ispolji potrebu za nadoknadom onoga što je žrtva izgubila od njegovih zlodjela i da *iskrenim izvinjenjem dokaže svoje uvjerenje da takve postupke više nikad neće ponoviti*.

LITERATURA

1. Baumeister, R.F., Stillwell, A.M., Heatherton, T.F. (1994): *Guilt: An Interpersonal Approach*, Psychological Bulletin, Vol. 115, No.2
2. Baron, R., Byrne D. (1994): *Social Psychology*, Allyn and Bacon, New York
3. Bojl, F. (2000): *Bosanski narod optužuje za GENOCID*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
4. Cigar, N. (1998): *Genocid u Bosni – Politika "etničkog čišćenja"*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
5. Cigar, N. (2000): *Uloga srpskih orijentalista u opravdavanju genocida nad muslimanima Balkana*. Institut za istraživanja zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
6. Cigar, N. (2002) : *Vojislav Koštunica i budućnost Srbije*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
7. Čekić, S. (1996): *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu*. Mag, Sarajevo
8. Čekić, S. (2004): *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
9. Dizdarević, I. (1998): *Barbari su bili bolji*. Compact, Sarajevo
10. Dizdarević, I. (1998): *Korijeni psihološkog nasilja nad Srebreničanima*, u knjizi: *Srebrenica 1995.*, knjiga 1., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
11. Dizdarević, I. (2003): *Nezaborav usjeklina genocida*. Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo
12. Gutman, R. (1995): *Svjedok genocida*. Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo
13. Gutman, R., Rieff, D. (1999): *Crimes of War*. W.W.Norton and Company Ltd, London
14. Kreč, D., Kračfeld, R. (1976): *Elementi psihologije*. Naučna knjiga, Beograd
15. Langer, C.V. (2003): *Hitlerov psihološki profil*. MYTC, Beograd
16. Nejer, A. (2002): *Ratni Zločini: Brutalnost, genocid, teror i borba za pravdu*. Samizdat, Freeb92, Beograd.
17. Omerdić, M. (1999): *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992-1995)*. El-Kalem, Sarajevo
18. Petrović, S. P., (1998) : *Mali leksikon psihološko psihijatrijskih i pravnih pojmova*, Partenon, Beograd
19. Staub, E. (1989): *The roots of evil*. Cambridge University Press
20. Stevanović, V. (2001): *Milošević, jedan epitaf*. Bemust, Sarajevo
21. Šiber, I. (1998) : *Osnove političke psihologije*, Zagreb.
22. Trebjašanin, Ž. (2001): *Rečnik psihologije*. Stubovi kulture, Beograd

Summary

GENOCIDE – GUILT AND REPENTANCE

Dr Ismet Dizdarević

We have, in this article, tried to analyze statements and behavior of war criminals, those that were prosecuted in 1945 in Nirnberg and those that are prosecuted today in Hague. We have found out that statements of the German war criminals, who planed and committed genocide in Second World War, do not differ from the statements of Serbs who planned and committed genocide over Bosniaks. Most of the war criminals plead not guilty and show no signs of remorse or repentance for the crimes they have committed. What more, they do not even feel guilty, because they generally, see the crimes they have committed as nothing but 'just deeds'. For this reason we will often hear them say that they were simply defending Serbian people from the 'attacks and persecution by Turks'. However, we can conclude, that it is possible to expect forgiveness for the genocide committed over Bosnian Muslims, only if those who planed and committed it will **officially admit, repent and ask forgiveness for their crimes**. Only in the case of expressed repentance and only when forgiveness is asked for can we expect forgiveness; however we can never expect the victims of genocide to forget those crimes that are committed over them, nor is it psychologically possible.

موجز

الإبادة الجماعية بين الإحساس بالذنب والندم

عصمت ديزداريفيتش

يقدم هذا المقال تحليلاً لتصريحات وتصرفات مجرمي الحرب الذين تمت محاكمتهم سنة 1945 في نيرنبرغ، والذين يحاكمون اليوم في لاهاي. ولا يوجد فرق بين تصريحات مخططي جرائم الإبادة الجماعية ومنفذيها من الألمان، وبين تصريحات وتصرفات مخططي جرائم الإبادة الجماعية ضد البوشناق ومنفذيها من الصرب. ولا يبدي معظم المجرمين إحساساً بالذنب أو حتى الندم على ما ارتكبوه من جرائم. بل إنهم يظنون أنهم بريئون تماماً، لأنهم لا ينظرون إلى ما ارتكبوه من أعمال شنيعة على أنها جرائم بل إنهم يرونها "أفعالاً عادلة". إنهم يصرحون بأنهم كانوا يدافعون عن الشعب الصربي أمام "عدوان الأتراك ومطاردتهم". إنه من غير الممكن توقع العفو عن مخططي جرائم الإبادة الجماعية ضد البوشناق ومنفذيها إلا بعد أن يندم هؤلاء حقيقة على ما فعلوه ويصرحوا بهذا الندم علناً ويطلبوا العفو والمغفرة. فإذا ما أظهروا الندم وطلبوا العفو والمغفرة، فيمكننا أن نتوقع العفو عنهم، ولكن جروح الإبادة الجماعية العميقة لن تسمح أبداً بالنسيان، بل إن النسيان أمر مستحيل من الناحية النفسية.